

A gazdasági és kulturális elit vizsgálata, 2009

2009-ben az MTA Politikai Tudományok Intézetében Kovách Imre vezetésével kérdőíves kutatást folytattunk a magyarországi gazdasági és kulturális elit körében.

Kutatásunk célja az volt, hogy folytassuk azt a magyarországi elitcsoportok körében végzett vizsgálatsorozatot, amelyet 1992/93-ban Szelényi Iván indított el és a gazdasági elit körében 1997-ben, a politikai, kulturális és gazdasági elit esetében pedig 2001-ben Kovách Imre és kutatócsoportja folytatott. A kilencvenes évek elitcseréje a társadalomtudományi irodalomban az egyik legtöbbet elemzett téma volt. A magyarországi elitekkel 1988-tól több száz angol és magyar nyelvű publikáció foglalkozott. A gazdasági elit összetétele, az elithez tartozók cserélődése, társadalmi háttere, az elitbe kerüléshez szükséges társadalmi és gazdasági tőkék típusa, a nagyvállalatok tulajdoni viszonyai, a gazdasági és politikai elit kapcsolata, a gazdasági elit politikai preferenciái, a privatizáció jellege olyan kutatási problémáknak bizonyultak, amelyek napjainkig sem lezárt vitákhoz vezettek. A kilencvenes évek elején a kulturális eliten belül nagyfokú személycserék zajlottak le, az elit karaktere, fő tulajdonságai azonban nem változtak. A korábbi elitkutatások kevés információt gyűjtöttek a kulturális elit életstílusának meghatározóiról, pedig az elit egységes csoporttá, csoportokká szerveződése, más indikátorokkal együtt, az életstílus jegyein keresztül is jól leírható. A kulturális elitről feltételezhető, hogy életstílus szempontjából a gazdasági elitnél egységesebb.

A mintavételről

Gazdasági elit mintavétel

2009-ben a 2 milliárdos árbevétel feletti cégek alkották a gazdasági elitfelvétel alapsokaságát. A korábbi elitfelvételekhez hasonlóan a minta kiválasztásához a Hoppenstedt Bonnier adatbázisát használtuk. 1997-ben 582, 2001-ben 492 cégvezetővel készítettünk kérdőíves interjút. A kiválasztás határa 1992-ben a legalább 100 millió forintos, 1997-ben 200 millió forintos árbevétel volt. A vizsgált vállalati populációt 1999-ben az 500 millió forintnál nagyobb árbevétellel rendelkezők alkották.

Az adatbázisból az alábbi kvóták alapján vettünk 500 főt tartalmazó háromszoros listát.

Tevékenység szerinti kvóta

Kereskedő cégek 170

Szolgáltatás, logisztika 115

Pénzügyintézetek 25

Termelő cégek 140

Összesen: 450 fő

Területi kvóta

Megyeszékhelyek: 12 fő: Baranya, BAZ, Csongrád, Győr, Hajdú-Bihar

7 fő: Bács-Kiskun, Békés, Fejér, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Komárom-Esztergom, Nógrád, Somogy, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Tolna, Vas, Veszprém, Zala

337 fő: Budapestről

Összesen: 450 fő

+ 50 fő reputációs elit

Mindösszesen: **500 fő**

Kulturális elit mintavétel

Kutatásunk során hasonlóan a korábbi kutatások megközelítéséhez a kulturális elitet a tömegtájékoztatási intézmények vezetőivel, az országos, és megyei napilapok, valamint a hetilapok és folyóiratok vezetőivel, a tudományos és kulturális szervezetek, illetve az egyetemek és főiskolák vezetőivel azonosítjuk. Valamint a kulturális elit tagjainak tekintjük az akadémikusokat, a Kossuth-díjasokat, a Széchényi díjasokat, illetve más kiemelkedő díjak jutalmazottjait, közöttük a könnyűzenei díjak nyerteseit is. A 2001-es kutatás során 450 főt kérdeztünk meg, míg jelen kutatásunkban 501 fő szerepel a mintában. A 2001-es kutatáshoz hasonlóan jelen vizsgálat során is létrehoztunk egy úgynevezett reputációs csoportot is, akik az előbbi elittagok megkérdezése után kerültek a mintába. A reputációs elitet azok alkotják, akik a kulturális elit legtöbb „szavazatát” kapták, mint kultúraformáló személyiségek, tehát akikről a legtöbben mondták azt, hogy a szakma legnagyobbjának, illetve a magyar kultúra legjelentősebb személyiségeinek számítanak.

A kulturális elit esetében a mintát az alábbi kvóták figyelembevételével vettük.

Kvóta	Háromszoros lista	Minta
Akadémikus	150	50
Tudományos kulturális intézetek vezetői	150	50
Tájékoztatási intézmények vezetői	80	27
Egyetemek, főiskolák	50	17
Napilapok	25	6
Heti-és havilapok	150	50
Díjazottak	445	150
Zenészek	80	27
Libri könyvesbolt hálózat sikerlistája	70	23
Reputációs elit		100
Mindösszesen		500 fő

A kutatás folyamatáról

A kutatás során országos reprezentatív felmérést végeztünk a gazdasági és a kulturális elit körében.

A gazdasági elitre vonatkozóan adatokat gyűjtöttünk

- a gazdasági elit összetételének változásairól 1992 és 2007 között
- a magyarországi nagyvállalatok tulajdoni struktúrájának változásairól
- az elitbe kerüléshez szükséges tőkefajták összetételéről
- menedzserek tulajdonlásáról
- a gazdasági elit pártpreferenciáiról
- fogyasztási szokásairól
- életstílusáról
- kapcsolati hálójáról

A gazdasági elit 457 tagját kerestük fel.

A gazdasági elit vállalatainak tevékenységi kategóriája

Tevékenységi kategória	Darab	Arány (%)
Kereskedelem	160	35,0
szolgáltatás, logisztika	129	28,2
Pénzügyintézet	29	6,3
termelő vállalat	120	26,3
nincs adat	19	4,2
Együtt	457	100.0

A kulturális elit esetében pedig az összegyűjtött adatok az alábbi kérdésekre adhatnak választ:

- a változások a kulturális elit összetételében 1992 és 2007 között
- a kulturális elit és alcsoportjai (reputációs elit, média-elit, stb.) fő jellemzői
- a kulturális elit és a politika kapcsolata
- a kulturális elit fogyasztási szokásai
- az elit életstílusbeli sajátosságai, kapcsolati hálója
- a kulturális elittagok értékei

A kulturális elit 501 tagjáról gyűjtöttünk információkat.

A kulturális elit almintái

Alminta	Darab	Arány (%)
Akadémikus	50	10,0
Tudományos kulturális intézetek vezetői	52	10,4
Tájékoztatási intézmények vezetői	27	5,4
Egyetemek, főiskolák	15	3,0
Napilapok	8	1,6
Heti-és havilapok	52	10,4
Díjazottak	150	29,9
Zenészek	25	5,0
Libri könyvesbolt hálózat sikerlistája	22	4,4
Reputációs elit	100	20,0
Mindösszesen	501	100,0

Az adatfelvétel 2009 decemberében zárult, az adatok tisztítása 2010 júniusában készült el. Kutatási jelentésünk az első elemzéseket tartalmazza, a további elemzések és publikációk 2010 végére várhatók.

Kutatási beszámolóink első felében külön elemezzük a gazdasági és kulturális elit sajátosságait a változásokat 2001 és 2009 között, majd a záró tanulmány második részében megvizsgáljuk az elitcsoportok nyitottságának/zártságának különbségeit és hasonlóságait az elitcsoportok legújabb, 2009-es mintáján.

A gazdasági elit

A gazdasági eliteire vonatkozó kutatások az elit, a hatalom és az új tulajdonstruktúra kapcsolatát elemzik inkább, és kisebb részben vonatkoznak az elitnek vagy elitcsoportoknak mint új, homogén vagy diffúz társadalmi rétegnek az értelmezésére. A gazdasági elit, a hatalom és az új tulajdonstruktúra kutatásának és az ezzel kapcsolatos tudományos vitáknak négy periódusa volt:

1988 és 1991 között a teoretikus igényű és interjúkat felhasználó elemzések a poszt szocialista korszak változásai során tulajdonhoz jutó új burzsoázia társadalmi eredetét kísérelték meg előre jelezni. Szalai Erzsébet szerint a Kádár-korszak technokráciája, míg Hankiss és Sztaniszkis szerint inkább a nyolcvanas évek politikai elitjéből tulajdonhoz jutó csoportok, az úgynevezett káderburzsoázia az új társadalom gazdasági elitjének a domináns csoportja (Szalai 1990/a, 1990/b, Hankiss 1989, Sztaniszkis 1991 és 1992).

1991-től kezdődően hat posztoszocialista országban is végrehajtott adatfelvétel alapján közel száz kutató az USA-ban és Európában tesztelte a privatizáció során tulajdonhoz jutó csoportok társadalmi összetételét és eredetét, valamint a privatizáció módját (Böröcz 1995, Böröcz – Róna-Tas 1995, Eyal–Szelényi–Townesley 1998, King 1997, Szelényi–Eyal–Townesley 1996, Szelényi Sz. – Szelényi I. – Kovách 1995). Más kutatások ugyanebben az időszakban néhány száz hazai nagyvállalat privatizációját elemezték, illetve a privatizáció konkrét eseteit írták le, vagy egy-egy gazdasági elitcsoport vizsgálatára koncentráltak (Lengyel–Bartha 1997, Voszka 1996). A korszak empirikus kutatásai adaptálták a „menedzserkapitalizmus” és az „útfüggőség” elméleteit.

A kilencvenes évek második felétől, a privatizáció nagy hullámának lezárulása után új gazdasági elitkutatások indultak, amelyeknek közös jellemzője volt, hogy a kilencvenes évek első éveire vonatkozó adatfelvételek alapján készített elemzéseket és teóriákat szándékoztak új, a privatizáció után született adatbázisok elemzésével tesztelni. (Szalai 1995, Csité–Kovách 1998, Kovách–Csité 1999, Voszka 1997a és 1997b, Tóth 1998). Emellett fokozott figyelemmel kísérték a gazdasági és a politikai elit kapcsolatát, valamint egyes elitcsoportok összetételének változásait (pl. Vedres 1997).

A kilencvenes években kezdődő vita a posztoszocialista átalakulás jellegéről, hatalmi viszonyairól és gazdasági elitjéről máig sem záródott le (Hanley 2000). Az újabb kutatásokban és elméleti igényű munkákban (Higley–Lengyel 2000, Stark–Kemény–Breiger 2000, Voszka 2000, Vedres 2000) komoly figyelem irányul a hazai vállalati mező szereplőinek egymáshoz kapcsolódására, a gazdasági elit fragmentációjának illetve egységének kérdésére, és egyre nagyobb jelentőségre tesz szert a külföldi tulajdonban levő magyarországi vállalkozások gazdasági beágyazódásának kérdése. Ez a „hálózati fordulat” kapcsolódik a nemzetközi kutatásokban végbement hasonló irányú változásokhoz.

A gazdasági mező átalakulásának másik fontos kérdésévé a külföldi tulajdonú nagyvállalatok magyar gazdaságba való beágyazottságának mértéke vált (Szalai 1997, 2000, King 2000, Árva–Diczházi 1998).

A kutatások egy része elemezte a gazdasági elit belső rétegződését és társadalmi struktúráján belüli pozícióját. A gazdasági elit Szalai Erzsébet újstruktúra-modelljében, illetve Kolosi Tamás struktúraírásában jelenik meg önálló társadalmi réteggént, illetve csoportként. Szalai (2001) úgy látja, hogy a késő kádári technokrácia, mint a legerősebb tőkekonvertáló képességgel rendelkező csoport, dominálja a rendszerváltás utáni magyar elitet. Az alárendelt politikai és kulturális elitek segítségével képes megvalósítani az érdekeinek megfelelő neoliberális gazdaságpolitikát. A külföldi tőke beáramlásával párhuzamosan a késő kádári technokrácia tagjai közül sokan multinacionális cégek menedzsereivé válnak, és ezzel a globális gazdaságban értékes erőforrásokra tesznek szert. Szalai szerint a magyar társadalom a gazdasági átalakulás következtében kettős jellegűvé vált, egy rendies és egy piaci logika egyszerre érvényesül benne. A társadalom csúcsán a gazdasági elitcsoport által dominált „belsőleg rendiesen tagolt, osztályvonásokkal rendelkező hatalmi elit” áll. Az elit belső

tagoltságát nemcsak a funkcionális differenciáltság, hanem a nyugatias piaci és a keleties rendi struktúra elkülönülése is okozza.

Kolosi Tamás Sági Matilddal készített kutatásának adatai szerint létezik hazai nagytőkés csoport, de a kultúra, a fogyasztás és az életstílus szempontjából egységes nagyburzsoáziáról nem lehet beszélni (Kolosi–Sági 1997).

A gazdasági elit a vonatkozó kutatások szerint az új társadalomstruktúra meghatározó eleme, ugyanakkor a társadalmi rétegződés szempontjai szerint szegmentált csoportot alkot.

A gazdasági elit fő sajátosságai az adatfelvétel alapján

Elsőként azt vizsgáltuk meg, hogy milyen sajátosságai vannak a gazdasági elitnek és, hogy az alapvető mutatók tekintetében milyen változások figyelhetők meg a 2001-es és 2009-es gazdasági elit összetételében.

%	2001-es elitminta	2009-es elitminta
NEME		
Férfi	91,1	85,6
Nő	8,9	14,4
ÉLETKOR		
40 év alatti	16,0	15,8
40-49 éves	35,4	28,3
50-59 éves	36,4	36,0
60 év és afölötti	12,3	20,0
ISKOLAI VÉGZETTSÉG		
legfeljebb alapfok ¹	7,5	1,3
Középfok	51,6	2,6
Felsőfok	41,0	96,1
APA ISKOLAI VÉGZETTSÉGE		
legfeljebb alapfok	7,5	30,5
Középfok	51,6	23,0
Felsőfok	41,0	46,5

¹ Az általunk használt iskolai végzettség kategóriák: legfeljebb alapfok, szakmunkásképző, középfok, felsőfok voltak – az összehasonlíthatóság érdekében ebben a táblázatban a "legfeljebb alapfok" kategória tartalmazza a szakmunkásképzőt végzeteket is.

A 2009-es mintában nagyobb arányban találhatunk nőket a gazdasági elittagok között, mint 2001-ben (14,4% vs.8,9%). A gazdasági elit kormegoszlása 2001 és 2009 között változásokat mutat, nőtt az eliten belül a 60 év felettek aránya, míg a 40 év alattiak aránya lényegében nem változott, amely az elit öregedésére utal. A gazdasági elit iskolai végzettségét tekintve jelentős átalakulás figyelhető meg 2001-2009 között. A 2009-es mintában lényegesen magasabb végzettségű elittagokat találunk, a felsőfokú végzettségűek aránya 96,1%, míg 2001-ben mindössze az elit 41 százaléka volt felsőfokú végzettségű. Ezek az adatok a gazdasági elit átrendeződésére utalnak. Ugyanakkor az elit származását jelző, az apa iskolai végzettségét mutató adatok pedig éppen ellentétes folyamatokra utalnak, míg az elittagok iskolai végzettsége nőtt, addig az apák iskolai végzettsége csökkent, a 2009-es mintában lényegesen nagyobb arányban találunk olyanokat, akinek az édesapja legfeljebb alacsonyfokú végzettséggel rendelkezett (30,5% vs. 7,5%).

A 2009-es gazdasági elit tehát összehasonlítva a 2001-es elittel magasabb iskolai végzettségű, idősebb korösszetételű, alacsonyabb származású csoport, ahol nagyobb arányban találunk női elittagokat.

Kulturális elit

%	2001-es minta	2009-es minta
NEME		
Férfi	85,0	81,0
Nő	15,0	19,0
ÉLETKOR		
45 és fiatalabb	14,6	14,4
45-nél idősebb	85,4	85,6
ISKOLAI VÉGZETTSÉG		
legfeljebb alapfok ²	-	0,6
Középfok	1,4	6,2
Felsőfok	98,6	93,2
APA ISKOLAI VÉGZETTSÉGE		
legfeljebb alapfok	26,5	22,6
Középfok	26,5	21,7
Felsőfok	46,9	55,7

A kulturális elit összetételében lényegében nem történt változás. A nők és férfiak aránya szinte változatlan maradt a két adatfelvétel során. Nem történt döntő változás az elit korösszetételében sem, az idősebb korosztály aránya továbbra is domináns maradt. Az iskolai végzettség mutatói alapján a 2009-es elitminta a 2001-es mintához hasonlóan konzisztens módon döntően felsőfokú végzettségű elittagokat tartalmaz. Jelentős változásokat a két időpillanatban felvett elitminta származási mutatóiban sem találhatunk az apa iskolai végzettsége alapján. Az elittagok körülbelül fele származik felsőfokú iskolai végzettségű apától mindkét elitminta esetében.

Adataink tehát azt mutatják, hogy míg a gazdasági elit jelentős változásokat mutat a fő társadalmi mutatók esetében a 2001-es állapotokhoz képest – a mintavételi eljárás egységessége ellenére - addig a kulturális elit jellegzetességei lényegében nem változtak a két adatfelvétel között.

A továbbiakban a jelenkori elitvizsgálatok szempontjából is releváns kérdést az elit nyitottságának/zártaságának jellegzetességeit vizsgáljuk a két elitcsoport esetében.

² Az általunk használt iskolai végzettség kategóriák: legfeljebb alapfok, szakmunkásképző, középfok, felsőfok voltak – az összehasonlíthatóság érdekében ebben a táblázatban a "legfeljebb alapfok" kategória tartalmazza a szakmunkásképzőt végzeteket is.

A gazdasági és kulturális elitek nyitottsága

Ilonszky és Lengyel (2009) a magyarországi politikai rendszer válságát a demokratikus intézmények elégtelen működési mechanizmusában és az elitek magatartásmódjaiban keletkezett zavaroknak tulajdonítják. A kormányzás tényleges befolyással és hatalommal rendelkező szereplőcsoportjainak és érdekviszonyainak a gyors átalakulásából és az új hatalmi és érdekviszonyok csak egy részét integráló intézményrendszer működészavaraiból eredő látens konfliktus a kormányzási válság egyik eleme. A hatalmi kapcsolatrendszerek szereplői szabálykerüléssel, gyakran változó tartalmú és összetételű koalíciók létrehozásával, fokozott lobbizással, politikai radikalizmussal és számos más módon válaszolnak a kormányzási szerkezet bizonytalanságaira. A demokratikus szabályok jórésztének színlelése demokráciadeficittel jár (Ilonszky-Lengyel 2009, Higley-Pakulski, 2002). A hatalommal és befolyással rendelkező társadalmi csoportok tevékenysége veszít legitimitásából, a bizalomvesztés forrása is tovább növeli a társadalom funkcionális zavarait. A vezetők és vezetettek, az elitek és társadalom kapcsolata ebben a helyzetben attól is függhet, hogy az elitek mennyire alkotnak zárt társadalmi csoportot, milyen mértékű az elitbe jutás lehetősége, illetve hogy mennyire egységes egy adott korszak elitje (Higley-Lengyel 2000). Most azt vizsgáljuk, hogy néhány társadalomszerkezeti jellemző szerint nyitottnak tekinthető-e a jelenkori magyarországi gazdasági és kulturális elit vagy inkább a bezáródás jelei tapasztalhatóak, s hogy e két elitcsoport milyen vonatkozásban tekinthető egységesnek.

A kilencvenes évek elején a kulturális, politikai és gazdasági elit, eltérő arányokban ugyan, de jelentős mértékben cserélődött. Szelényi szerint a kulturális és politikai elitek átalakulásában a cirkuláció, míg a gazdasági elitek esetében a reprodukció érvényesült (Szelényi I és Szelényi Sz. 1996. Eyal és társai 1998). A politikai elit összetétele változott a leggyorsabban az országgyűlési és önkormányzati választások eredményeként. A kulturális elitben is nagyobb cserélődés zajlott 1990 után (Szelényi és társai 1995, Szelényi I és Szelényi Sz. 1996). A 2001-ben felvett adatok szerint a kulturális elit 51 százaléka, a pozícionális kulturális elit 45 százaléka 1989 után került elitpozícióba. (Csurgó-Kovács 2003). A gazdasági elit cserélődését 1990 után az első években a késő Kádár korszak technokrata vállalatvezetői „második vonalának” elitbe kerülése jellemezte (Szalai 1998). A kilencvenes évek közepétől a gyors és kiterjedt privatizációval és a gazdaság multinacionalizálódásával párhuzamosan inkább klasszikus elit cirkuláció történt. A folyamatos karrierminták következtében békésebb, lassabb változások történnek, amelyek azonban az elitbe történő viszonylag nagyobb mértékű beáramlást is lehetővé tették (Higley-Lengyel 2000, Csurgó-Kovács 2002).

Az ezredforduló környékétől az elitek cserélődésében azonban változás történik és az elemzések arra utalnak, hogy a korábbi nagyobb nyitottsággal szemben az elitek egyre inkább bezárulnak (Kovács és társai 2006). Ennek egyik oka az osztálypozíciók stabilizálódása, és az elitek, elsősorban a gazdasági elit, osztályhatalmának sikeres biztosítása a társadalom atomizálásán és az érdekérvényesítés

megakadályozásán keresztül (Szalai 2001). Az elitek minden csoportjában tapasztalhatóak voltak a bezáródásra utaló tendenciák már az ezredforduló körüli években is. Lengyel (2003) lassulással és bezáródással jellemezte a gazdasági elit cirkulációját. Körösenyi, Tóth és Török (2003) szerint a politikai elit társadalmi jellemzőit tekintve egyre egységesebb és a különböző pártokhoz kötődő csoportjai jobban hasonlítanak egymásra, mint a társadalom bármelyik más részére. Az erősödő professzionalizáció, a hatalmi és elitpozíciók sikeres védelme az országos és a helyi szinteken is egyre zártabbá változtatta a politikai eliteket. A parlamenti képviselők jelentős része önkormányzati múlttal rendelkezett az 1998-at követő országgyűlésekben és jelentős részük önkormányzati pozícióval rendelkezett aktív parlamenti tagsága időszakában is. A tisztségek és pozíciók halmozása jelentős mértékben járult hozzá a politikai elitek stabilitásához. A szakmaként folytatott politizálás és a sajátos szocializáció a politikai párthoz tartozásnál is erősebb tényezőként képez egyre egységesebb politikai elitet.

Az 1993-as és 2001-es kulturális elit felvétel is az elitpozíciók illetve az elitbe kerülés csatornáinak a stabilizálódását mutatták (Csurgó és társai 2002). Ennek következményeként a két időszak kulturális elitjének életkora és iskolai végzettsége között nem volt jelentős eltérés: a 45 évnél idősebbek adták a közel teljes körűen felsőfokú végzettséggel rendelkező elit döntő részét (87% 1993-ban, 85% 2001-ben). A kulturális elit egyfajta bezárulására utal, hogy 1993-ban 43, míg 2001-ben már az elit tagjainak a 78 %-a vezetőként dolgozott, vagyis az elithez tartozását munkahelyi pozíción keresztül is biztosította.

A legfrissebb, 2009-es elitfelvételek egyes alapadatai is a kulturális és a gazdasági elitek záródásról tanúskodnak. Az életkori megoszlás változása egyrészt a legidősebb korosztály arányának növekedését, másrészt az elitbe jutás folyamatának a stabilizálódó életkori sajátosságait mutatja. A kulturális elitben a legidősebb, hatvan év feletti korosztály aránya növekedett és a negyven év alattiaké csökkent 2001 és 2009 között. A kulturális elitbe jutás a legnehezebb a fiatalabb korosztályok számára. Annak ellenére, hogy a kilencvenes évek közepétől egyre nagyobb létszámú az egyetemeket elvégzők száma, a kulturális elitbe jutás intézményes lehetőségei inkább lelassítják, mint elősegítik az elit cirkulációját.

A gazdasági elit esetében a negyven év alattiak aránya 2009-ben valamivel magasabb, mint a másik két vizsgált évben, de az ötven éven felüliek aránya egyértelmű emelkedést mutat. A kilencvenes évek elején nyílt nagyobb lehetőség a fiatalabb korosztályok előtt a gazdasági elitbe emelkedéshez, de ez a cserélődés lelassult az ezredfordulót követően. Lengyel György más adatbázisok elemzésével lényegében hasonló eredményre jutott (Lengyel 2003, 2007).

A gazdasági elit életkora 1997 – 2009 %

Korcsoport	1997 n= 582	2001 n= 492	2009 n= 436
40 év alatti	12,5	16,0	18,3
40-49 éves	40,5	35,3	28,0
50-59 éves	40,9	36,4	36,3
59 év fölötti	6,1	12,3	17,4
együtt	100	100	100

A kulturális elit életkora 2001 – 2009, %

Korcsoport	2001 (n= 448)	2009 (n= 501)
40 év alatti	10,5	7,2
40-49 éves	15,6	16,0
50-59 éves	29,9	28,1
59 év fölötti	44,0	48,7
együtt	100	100

Az elitbe jutás éves megoszlása is arról tanúskodik, hogy a kulturális elit közel fele és a gazdasági elitnek is több mint egyharmada 1990 előtt vagy 1990-1993 között jutott az elitbe. A kulturális elit 32,5 % 1988-ot megelőző korszakban vált az elit tagjává, míg a gazdasági elit esetében a 1989-1993-as években nyílt a leginkább lehetőség az elitbe kerülésbe. A kormányváltások nem hoztak jelentősebb változásokat a gazdasági elitbe jutás két évtizedes trendjeiben. Az adatok alapján nincs annak jele, hogy a hatalmon levő politikai elitek a kilencvenes évek közepe után nagyobb, új csoportokat tudtak jelentős tulajdonhoz vagy menedzseri rendelkezési pozícióhoz juttatni. Inkább az történt, hogy a politikai elit a nagytulajdonosok és vezető menedzserek egyes csoportjaival köt változó tartalmú, de az elitek stabilitását biztosító koalíciót. A kilencvenes évek elejének nagyobb gazdasági elitcseréjekor pozícióba kerülő viszonylag fiatal vállalatvezetőkből, tulajdonosokból kerül ki a jelenkori gazdasági elit legnagyobb csoportja. A politikai rendszerváltás körüli évek szerepét érzékelteti az elitbe emelkedés szempontjából, hogy a 2009-es gazdasági elit vállalatainak a 42,3 százalékát 1989 – 1994 között alapították. A gazdasági elit cserélődésének lassuló tendenciái nem vezettek rendkívül erős bezáródáshoz. A 2009-es elit negyede került 2001-et követően elitpozícióba, a negyven év alattiak aránya 18,4 százalék. Az elit összetételének a változását a részleges elitreprodukciónak és az elitcirkulációnak az állandósulása alakította, amely a meghatározó csoportok elitpozícióinak a stabilizálódásához vezetett.

A kulturális elit esetében a reprodukció sokkal erősebb. A kulturális, oktatási (különösen a felsőoktatási és a minősítési) intézményrendszer átalakítása nem nyitott radikálisan új elitbe jutási lehetőségeket. A kulturális piacok sajátosságai, az állami és az önkormányzati részvétel formái a kultúra és a tudomány finanszírozásában a gazdasági elithez hasonlítva nagyobb elitreprodukciónak eredményeztek. A 2009-es kulturális elit mindössze 7,2 százaléka negyven év alatti. 2001 és 2009 között a negyven alattiak és az 59 fölöttiek aránya változott az idősebbek javára. A gazdasági elithez hasonlóan a kulturális elit negyede is 2001-et követően került az elitbe, de jelentősebb részük folyamatos karrier utak eredményeként, korántsem fiatalon vált az elit tagjává. A kulturális elit sem vált teljességgel zárt társadalmi „klubbá”, de a kulturális, oktatási és tudományos intézményrendszer működése hierarchikusabb szerkezetű, és inkább a lassú karrier utaknak és kevésbé a fiatalabb generációk elitbe kerülésének kedvez. A megszerzett kulturális elitpozíciók egyrészt könnyebben válthatóak át politikai vagy gazdasági tőkévé, mint fordítva, másrészt az elitpozíciók megőrzése intézményesen sokkal inkább biztosított és rögzített, mint a gazdasági vagy különösen a politikai elitek esetében.

A gazdasági és kulturális elit az elitbe jutás éve szerint 2001 - 2009

Az elit tagjává vált	2001-es gazdasági elit	2009-es gazdasági elit	2001-es kulturális elit	2009-es kulturális elit
Nincs adat	0,1	3,0	2,7	0
1988 és azelőtt	32,8	8,2	43,8	32,5
1989 és 1993 között	39,0	29,3	22,2	11,4
1994 és 1997 között	17,5	15,3	14,2	16
1998 és 2001 között	10,6	19,9	17,1	14,6
2002 és 2009 között		24,3		25,5
Összesen	100	100	100	100
N	492	436	450	501

A gazdasági elit megoszlása vállalataik alapításának az éve szerint %

Alapítás éve	1997-es minta	2001-es minta	2009-es minta
	(N=582)	(N=492)	(N=436)
1988 előtt	10,8	8	6,7
1989	11,7	7,6	8,2
1990	14,1	11,8	7,9
1991	17	17,3	9,4
1992	17,5	12,7	7,4
1993	12,7	13,9	5,0
1994	7,6	7,6	5,0
1995	3,8	5,7	6,2
1996	3,1	4,9	5,0
1997	-	3,9	2,5
1998	-	1	6,4
1999	-	2,9	5,0
2000	-	1,2	4,2
2001	-		2,7
2001 után			11,1
Ismeretlen	1,7	1,5	7,3

A gazdasági és kulturális elitek cserélődésének, lassuló bezárulásának a tendenciái olvashatóak ki az elit tagjainak a származását a település szerinti bontásban közlő 5. tábla adataiból is. Az egyéni életút során a települési mobilitási út gyakorta változhat. Az elitbe jutás esélyeiről, az elit cirkulációjának vagy reprodukciójának a jellegéről, a származás egyfajta egyenlőtlenségi viszonyait bemutató települési különbségek is informatívak lehetnek.

A 2009-es gazdasági és kulturális elitben a származás szempontjából erőteljesen túlreprezentáltak a budapestiek. A gazdasági elit 42,4 százaléka, míg a kulturális 46,1 százaléka született a fővárosban. A falvakban születettek aránya mindkét elit esetében messze a falusi népesség országos aránya alatt marad. 2001 és 2009 között valójában nem változott az elitbe tartozók település szerinti megoszlása, ami újabb oldaláról mutatja be a gazdasági és a kulturális elitek lassú bezáródásának a folyamatát.

A kilencvenes évek elitcserélődésének az értékelése szempontjából a volt MSZMP tagság meglétét vagy hiányát is megfelelő indikátornak tartották (Böröcz J-Róna-Tas1995). Kornai János a rendszerváltás fogalmának a tisztázásáról írt tanulmányában (2007) az elit MSZMP tagságát elemezve (is) következtetett arra, hogy az új rendszer egyre kevésbé hasonlatos az állampárt korszakának a

struktúráihoz. A 2009-es elitfelvétel adatai alapján ez az egyetlen szempont, ami szerint a gazdasági és kulturális elitben jelentősebb, folyamatos csere történik. (6. és 7. tábla). Mindkét elitben, már csak az életkori hatás következtében is, húsz százalék alá esett a volt MSZMP tagok aránya. A volt állampárt tagjainak a csökkenése viszont nem változtatta meg az elitek lassú bezáródásának a tendenciáit. Az idősebb korosztályokban a volt MSZMP tagok helyét részint mások vették át, de ez nem változtatott jelentősen az elitek társadalmi jellemzőin.

Az elit tagjainak településkategóriája a kérdezett születésekor %

Település típus	2001-es gazdasági elit (n=492)	2001-es kulturális elit (n=450)	2009-es gazdasági elit (n=436)	2009-es kulturális elit (n= 501)
Község, falu	22,8	17,5	21,3	17,9
Város	37,1	34,5	40,2	34,0
Főváros	40,0	47,5	38,3	46,1

A gazdasági elit MSZMP tagsága 1993 – 2009 (%)

	1993	1997	2001	2009
A volt MSZMP tagok aránya a gazdasági elitben	66,1	49,8	26,6	17,9

A kulturális elit MSZMP tagsága 1993 – 2009 (%)

	1993	2001	2009
A volt MSZMP tagok aránya a kulturális elitben	43,0	25,9	19,2

A politikai demokrácia konszolidált működése szempontjából az elemzők az elitek integritásának is jelentőséget tulajdonítanak. (Ilonszky–Lengyel 2009, Inglehart–Welzel, 2005). Az egymással a formális és a hallgatólagos, nem kodifikált szabályok betartásával versengő hatalmi csoportok nem veszélyeztetik a demokrácia stabilitását. A játékszabályok folyamatos megkerülése, a politikai akciók radikalizálódása és a politikai diskurzus eldurvulásának az egyre gyakrabban tapasztalható jelei az elitek integritásának és konszenzusának a felbomlásával fenyegetnek. Egy 2006-os tanulmányunkban (Csire és társai, 2006) úgy találtuk, hogy a magyar társadalom felső osztályai nem csak horizontálisan, hanem vertikálisan is erőteljesen tagolódnak. A horizontális tagolódás elsősorban a politikailag is köthető értékek és normák mentén keletkezik. A strukturális pozíciók (foglalkozás, életkor, társadalmi státusz) szerint egymáshoz nagyon hasonló felső társadalmi csoportok politikai értékválasztása (és ebből következően kulturális fogyasztói miliője) csoportképző tényezővé vált. Az erre a megfigyelésre

alapozott hipotézisünk szerint a pártválasztás stabilitása és a politikai értékek szerinti megoszlásból következtetni lehet a gazdasági és kulturális elitek integritásának fokára.³

Az adatok szerint a gazdasági és kulturális elit pártválasztása az 1990 és 2006-os országgyűlési választások között illetve a kérdés időpontjában meglehetősen instabil volt. A 2001-ben mért adatok szerint a kulturális elit körében egy évtized alatt felére csökkent az SZDSZ és háromszorosára nőtt a FIDESZ támogatottsága. A 2009-es kulturális elit esetében az SZDSZ, MSZP és FIDESZ támogatottsága még nagyobb változatosságot mutat. A gazdasági elit 2001-ig nagyobb arányban választotta a szocialistákat és liberálisokat, mint a kulturális és a politikai elit. 2009-re az arány megfordult és a FIDESZ –MPP támogatottsága meghaladta az SZDSZ-MSZP együttes támogatottságát. A gazdasági és kulturális elit pártválasztásának az instabilitása kisebb mértékű, mint a választók teljes körének az országgyűlési választásokon tapasztalható ingadozása, de az ismert adatok és tendenciák az elit integritásának az erőtlenségét is reprezentálják. A politikai értékválasztás (13. tábla) is erősen megosztottnak mutatja a két elitcsoportot. Az elitek pártválasztása és politikai értékválasztása egyrészt követi a választásra jogosultak véleményének változásait és az ebből eredő instabilitás az elitek integritásának ellenében hat. Másrészt mind a két elitben az összes választóhoz hasonlítva nagyobbak az olyan csoportok, amelyek politikai értékválasztása és pártválasztása kevésbé változott az elmúlt húsz évben. A stabil értékötődés viszont a korábban idézett 2006-os tanulmányunk megfigyelései értelmében, az elit integritását gyengítő miliőcsoportok kialakulását segíti elő.

³ A 2009-es elitfelvételek elemzése még csak a kezdetinél tartott a tanulmány készítésekor. A későbbiekben lesz arra mód, hogy e hipotézist az életmód változók és több értékváltozó bevonásával ellenőrizni tudjam.

2001-es kulturális elit pártválasztása az összes válaszoló arányában %

PÁRT (N=450)	1990	1994	1998	2001
MDF	26,5	18,8	2,9	5,0
SZDSZ	26,5	24,7	19,5	15,2
FKgP	1,4	0,7	0,2	
MSZP	10,6	16,3	15,4	14,7
Fidesz-MPP	9,5	14,3	37,1	28,1
KDNP	0,7	1,8	0,2	0,2
MIÉP		0,9	0,5	0,9
MDNP		0,5	1,1	0,5
egyéb párt	0,5	5,2	0,7	0,5
nem szavazott/na	9,0	11,6	7,4	2,0
nem válaszol	11,5	2,5	12,0	17,0
szavazott: nem emlékszik, kire	1,8	2,5	0,5	15,7
szavazott: nem mondja meg kire	2,0	0,2	2,5	0,2
együtt	100,0	100,0	100,0	100,0

A 2009-es kulturális elit pártválasztása az összes válaszolók arányában %

PÁRT (N=501)	1990	1994	1998	2002	2006	2009
nem tudja	3,4	2,7	3,3	2,2	2,2	18,8
Magyar Demokrata Fórum (MDF)	20,8	12,6	1,2	4,3	5,1	7,3
Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ)	30,9	29,6	28,0	26,4	27,7	10,1
Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt (FKgP)	0,9	0,4	0,2	0,2		
Magyar Szocialista Párt (MSZP)	9,7	14,4	16,5	16,7	14,5	13,3
Fiatalkorú Demokraták Szövetsége (FIDESZ)	11,8	18,9	30,8	29,6	29,5	28,8
Kereszténydemokrata Néppárt (KDNP)		0,6			0,8	0,2
Centrumpárt (Centrum)				0,4		
Magyar Igazság és Élet Pártja (MIÉP)		0,4	0,4	0,2		0,4
Jobbik Magyarországért Mozgalom (Jobbik)						0,2
más párt	0,6	0,4	0,4	0,8	0,2	6,8
szavazott, de nem emlékszik, hogy melyik pártra	2,6	1,9	1,4	1,0	0,8	
szavazott, de nem válaszol, hogy melyik pártra	6,2	7,4	8,6	9,1	9,1	
nem emlékszik, hogy szavazott-e	1,7	0,8	0,4	1,0	0,4	9,9
nem szavazott, nem szavaz	11,4	9,9	8,8	8,1	9,7	4,2
együtt	100,0	100	100,0	100,0	100,0	100,0

Az 1997-es gazdasági elit pártválasztása %

PÁRT (N=582)	1990	1994	1997
MDF	15,6	10,1	1,4
SZDSZ	26,8	24,0	15,1
MSZP	23,4	35,0	16,2
Fidesz-MPP	7,3	6,1	13,2
FKgP	0,7	0,9	1,2
KDNP	1,7	1,6	0,9
nem szavaz, bizonytalan	6,0	11,7	33,9
nem válaszol	18,5	10,6	18,1

A 2001-es gazdasági elit pártválasztása %,

PÁRT (N=492)	1990	1994	1998	2001
MDF	19,1	12,8	2,8	3,9
SZDSZ	25,8	23,8	18,7	15,7
MSZP	16,9	25,4	24,2	20,4
Fidesz	9,1	11,2	28,3	21,6
MIÉP	0,0	1,2	1,2	2,4
egyéb	3,0	2,0	1,8	1,6
nem szavazna, nem szavazott	6,3	5,7	5,7	1,6
nem válaszol	19,8	17,9	17,3	32,8

A 2009-es gazdasági elit pártválasztása az összes válaszolók arányában

PÁRT (N=436)	1990	1994	1998	2002	2006	2009
nem tudja	5,4	5,5	4,5	3,8	3,3	18,3
Magyar Demokrata Fórum (MDF)	19,7	7,9	3,1	2,9	7,1	9
Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ)	19,7	18,1	20,0	19,5	18,6	7,6
Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt (FKgP)	1,0	1,0	0,5	0,2		
Magyar Szocialista Párt (MSZP)	11,4	21,2	19,3	21,2	19,8	10,5
Fiatal Demokraták Szövetsége (FIDESZ)	11,7	18,8	25,2	23,1	22,6	24,5
Kereszténydemokrata Néppárt (KDNP)		0,5	0,2		0,2	0,5
Centrumpárt (Centrum)				1,4		
Magyar Igazság és Élet Pártja (MIÉP)						
Jobbik Magyarországért Mozgalom (Jobbik)						1,2

más párt	1,3	0,2	0,5	0,5	0,2	5,5
szavazott, de nem emlékszik, hogy melyik pártra	3,1	2,9	3,3	1,2	2,4	
szavazott, szavazna, de nem válaszol, hogy melyik pártra	14,8	16,0	16,2	18,1	16,8	18,6
nem emlékszik, hogy szavazott-e	1,3	1,2	1,4	1,2	0,7	
nem szavazott, nem szavaz	10,6	6,7	5,8	6,9	8,3	4,3
együtt	100,0	100	100,0	100,0	100,0	100,0

Az 2009-es kulturális és politikai elit politikai értékválasztása %

ÉRTÉKVÁLASZTÁS	a 2009-es kulturális elit n= 501	a 2009-es gazdasági elit n= 436
1 - bal	3,8	0,7
2	6,1	1,9
3	12,6	11,1
4	20,2	16,8
5	21,3	29,1
6	10,5	16,4
7	8,7	10,2
8	3,8	2,8
9 - jobb	3,4	3,1
nem tudja	9,6	7,9
együtt	100	100

A kormányzási válság, az elitek és a társadalom kapcsolatának a megromlása hatással van az elitek nyitottságára. A kormányzási válság egyik alapvető oka a merev, hierarchikus rendszerek fenntartása, amely nem engedi az új vagy régi szereplők érdekeinek az intézményesített képviseletét és érvényesítését és ezzel olyan feszültségeket teremt, amelyek szétfeszítik a kormányozhatósághoz szükséges együttműködés formáit és morális alapjait. A válságra az elitek a bezárulással és a fejlesztési források feletti rendelkezés monopolizálási törekvéseivel válaszolnak.

Felhasznált irodalom

- 1) Árva László – Diczházi Bertalan 1998. Globalizáció és külföldi tőkeberuházások Magyarországon. Budapest, Kairosz–Növekedéskutató.
- 2) Böröcz József 1995. Színlelt nagy átalakulás? Politikatudományi Szemle, 3. sz., 19–39. o.
- 3) Böröcz, József – Rona-Tas, András 1995. Small Leap Forward: Emergence of the New Economic Elites. Theory and Society, Vol. 24, No. 5, pp. 751–781.
- 4) Csité András – Himesi Zsuzsa – Kovách Imre 2001. A gazdasági elit szociológiai összetételének és jellemzőinek empirikus vizsgálata. Kutatási zárójelentés.
- 5) Csité András – Kovách Imre 1998. Gazdasági elit: útban az osztályhatalomhoz. Társadalmi Szemle, 53. évf., 4. sz., 16–33. o.
- 6) Csité András–Kovách Imre: A privatizáció: új gazdasági elit és vállalati tulajdon. In: Kovách Imre (Szerk.): Hatalom és társadalmi változás. A poszt szocializmus vége. Budapest, Napvilág Kiadó, 2002. 25–67
- 7) Csurgó Bernadett – Himesi Zsuzsa – Kovách Imre 2002. Elitek és politikai preferenciák. In: Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass. László szerk.: Magyarország politikai évkönyve 2001-ről. Budapest, DKMKA, I. 318–337. o.
- 8) Csurgó Bernadett 2005. Híres író – írói hírnév. Reputáció és hatalom a jelenkori magyar irodalmi elitben. Századvég, 2005. 2. sz.
- 9) Csurgó Bernadett–Himesi Zsuzsa–Kovách Imre (2002): Elitek és politikai preferenciák. In: Kurtán S.–Sándor P.–Vass L.: Magyarország politikai évkönyve 2001-ről. Budapest, DKMKA, I.pp: 318–337
- 10) Csurgó Bernadett–Kovách Imre: A kulturális elit politikai preferenciái. In: Bayer József KissBalázs (Szerk.): Trendváltások. Tanulmánykötet. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 2003. 189–226
- 11) Eyal, Gill – Szelényi, Iván – Townsley, Elanor 1998. Making Capitalism without Capitalist. London, Verso.
- 12) Ferge Zsuzsa (2006) Struktúra és szegénység In: Társadalmi metszetek érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció. szerk. Kovách Imre pp. 479-500. Budapest: Napvilág Kiadó, 2006
- 13) Ferge Zsuzsa 1969. Társadalmunk rétegződése. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- 14) Ferge Zsuzsa 2002. Struktúra és egyenlőtlenségek a régi államszocializmusban és az újkapitalizmusban. Szociológiai Szemle, 2002. 4. sz.
- 15) Hankiss Elemér 1989. Kelet-európai alternatívák. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- 16) Hanley, Eric 2000. Cadre Capitalism in Hungary and Poland. Property accumulation among communist-era elite. East European Politics and Society, Vol. 14 No. 1, pp. 143–178.
- 17) Higley, John – Lengyel, György eds. 2000. Elites after State Socialism. Theories and Analysis. Lanham, Rowman and Littlefield.
- 18) Higley, John and Jan Pakulski (2002): Az erő az ur: a szeptember 11-e utáni világ politikai elitje, Századvég, 4 pp: 39–59
- 19) Ilonszky Gabriella - Lengyel György (2009): Válaszúton: konszolidált vagy színlelt demokrácia? In: Politikatudományi Szemle XVIII/1. 7–25. pp
- 20) Inglehart, Ronald–Christian Welzel (2005): Modernization, Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence. Cambridge U.P., Cambridge.
- 21) King, Larry 1997. Pathways from Socialism – the Transformation of the Firms in Hungary, the Czech Republic and Slovakia. Ph.D. dissertation, Department of Sociology UCLA
- 22) King, Larry 2000. Foreign Direct Investment and transition. Archives Européennes de Sociologie, Vol. 41 No. 2, pp. 227–258.
- 23) Kisdi János – Kulcsár Rózsa 1991. A hatalom gazdasági elitje az elmúlt évtizedben. Statisztikai Szemle, 1991. 10. sz.
- 24) Kolosi Tamás – Sági Matild 1997. Rendszerváltás – elitváltás. Századvég, új folyam (nyár) 5. sz., 3–21. o.

- 25) Kolosi Tamás – Sági Matild 1998. Az új tőkésosztály önképe, megítélése. In: Bencsik G. szerk.: A tulajdon kötelez. Budapest, Figyelő Kiadó.
- 26) Kolosi Tamás 1987. Tagolt társadalom. Budapest, Gondolat Kiadó.
- 27) Kolosi Tamás 1997. A nagyvállalkozók és társadalmi környezetük. Budapest, Társi.
- 28) Konrád György – Szelényi Iván 1989. Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz. Budapest, Gondolat Kiadó.
- 29) Kornai János (2007) Mit jelent a „rendszerátalakítás”? Kísérlet a fogalom tisztázására Közgazdasági Szemle, LIV. évf., április pp: 303–321
- 30) Kovách I. (szerk.) Vidékiek és városiak. A tudás- és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon. L'Harmattan – MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 105–119.
- 31) Kovách Imre – Csizmadia András 1999. A poszt szocializmus vége. A magyarországi nagyvállalatok tulajdonosi szerkezete és hatékonysága 1997-ben. Közgazdasági Szemle, 46. évf. 2. sz, 121–144. o.
- 32) Kovách Imre - Csizmadia András 2002. A privatizáció : új gazdasági elit és vállalati tulajdon. In: Hatalom és társadalmi változás. A poszt szocializmus vége. Szerk: Kovách Imre. Budapest, Napvilág, 25-67. o.
- 33) Körösi András – Tóth Csaba – Török Gábor (2003): A magyar politikai rendszer. Budapest, Osiris
- 34) Kristóf Luca 2005. Közéleti értelmiség és hírnév. Századvég, 2005. 2. sz.
- 35) Lengyel György – Bartha Attila 1997. Bankárok: a magyar gazdasági elit domináns csoportja? Replika, 25. sz. (március), 67–86. o.
- 36) Lengyel György (2003): A magyar gazdasági elit cirkulációja a kilencvenes években: lassulás és bezáródás. Politikatudományi Szemle 2003/4
- 37) Lengyel György (2007): A magyar gazdasági elit társadalmi összetétele a huszadik század végén. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- 38) Lengyel György 1992. A gazdasági elit a nyolcvanas években és az átmenet időszakában. In: Társadalmi riport 1992. Budapest, Társi.
- 39) Lengyel György 1995. A magyar gazdasági elit a 90-es évek első felében. In: Magyarország politikai évkönyve 1994/95. Budapest, DMKK Alapítvány.
- 40) Lengyel György 2003. A magyar gazdasági elit cirkulációja a kilencvenes években: lassulás és bezáródás. Politikatudományi Szemle, 4. sz.
- 41) Örkény Antal – Székelyi Mária 1998. Igazságosság és legitimitáció. Rendszerátalakítás utáni trendek Kelet-Európában. In: Társadalmi riport 1998. Szerk.: Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György. Budapest, Társi.
- 42) Pareto, Vilfredo 1968. The Rise and Fall of the Elites: An Application of Theoretical Sociology. Totowa, Bedminster Press.
- 43) Staniszkis, Jadwiga 1991. Political Capitalism in Poland. In: East European Politics and Societies, Vol. 5, pp. 127–141.
- 44) Staniszkis, Jadwiga 1992. The Ontology of Socialism. New York, Oxford University Press
- 45) Stark, David – Kemény Szabolcs – Breiger, Ronald L. 2000. Poszt szocialista portfóliók. I–II. In: Közgazdasági Szemle, 47. évf., 5–6. sz., 393–405., 430–445. o.
- 46) Stark, David 1994. Új módon összekapcsolódott régi rendszerelemek: rekombináns tulajdon a kelet-európai kapitalizmusban I–II. Közgazdasági Szemle, XLI. évf. szeptember–október, 933–948., 1053–1069. o.
- 47) Szalai Erzsébet (1998): Az elitek átváltozása. Budapest, Új Mandátum
- 48) Szalai Erzsébet 1990a. Elites and Systematic Change in Hungary. Praxis International, 10 (April and July)
- 49) Szalai Erzsébet 1990b. Gazdaság és hatalom. Budapest, Aula Kiadó.
- 50) Szalai Erzsébet 1995. Kastély. Kritika, 9. sz., 8–13. o.
- 51) Szalai Erzsébet 1997. Rendszerátalakítás és a hatalom konvertálása. Szociológiai Szemle, 2. sz, 75–99. o.
- 52) Szalai Erzsébet 1998. Az elitek átváltozása. Budapest, Új Mandátum.

- 53) Szalai Erzsébet 2000. Ezredváltó dilemmák Magyarországon. Budapest, Új Mandátum.
- 54) Szalai Erzsébet 2001. Gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban. Budapest, Aula Kiadó.
- 55) Szelényi Iván – Eyal, Gill – Townsley, Elanor 1996. Posztkommunista menedzserizmus: a gazdasági intézményrendszer és a társadalmi szerkezet változásai. Politikatudományi Szemle, 2. sz., 7–29. o.; 3. sz., 7–32. o.
- 56) Szelényi Iván – Szelényi Szonja – Kovách Imre 1995. The Making of the Hungarian Postcommunist Elite: Circulation in Politics, Reproduction in the Economy. Theory and Society, Vol. 24. No. 5
- 57) Szelényi Iván – Szelényi Szonja 1991. Az elit cirkulációja. Kritika, 10. sz.
- 58) Szelényi Iván – Szelényi Szonja 1996. Elitcirkuláció vagy elitreprodukció. In: Társadalmi Riport 1996. Budapest, Tárki.
- 59) Szelényi Iván 1990. Új osztály, állam, politika. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- 60) Táll Éva szerk. 1993. Változások és átváltozások a helyi hatalom csúcsán. Budapest, MTA PTI.
- 61) Tóth István János 1998. Vállalkozások tulajdonosi kapcsolatai Magyarországon 1992–1996 között. Közgazdasági Szemle, 45. évf., 6. sz. (június), 591–615. o.
- 62) Vedres Balázs 1997. Bank és hatalom: A bankok helye a magyar nagyvállalatok kapcsolathálóiban. Szociológiai Szemle, 2. sz., 101–123. o.
- 63) Vedres Balázs 1997. „Ökonokrata” menedzser-elit – az átalakulás nyertesei? Szociológiai Szemle, 1. sz.
- 64) Vedres Balázs 2000. A tulajdonosi hálózatok felbomlása. Közgazdasági Szemle, 47 évf., 8. sz., 680–699. o.
- 65) Vida István 1992. Az állami politikai vezető réteg összetétele az 1980-as évek elején. Budapest, MTA TTI.
- 66) Voszka Éva 1996. A tulajdonváltás felemás sikerévé. Közgazdasági Szemle, 5. sz., 385–402. o.)
- 67) Voszka Éva 1997a A dinoszauruszok esélyei. Budapest, Pénzügykutató Rt. – Perfekt Rt.
- 68) Voszka Éva 1997b Csontvázak a szekrényben. Közgazdasági Szemle, 5. sz.